

دفتر برنامه‌ریزی
و تدوین متون درسی

www.ketab

درسنامه وضع حدیث

دکتر ناصر رفیعی محمدی

تابستان ۸۴

مرکز بحث: قم - بلوار بهار
جنب هتل الزهراء - پلاک ۷۷۴۹۸۷۵
www.eshraaq.com

E-mail: public-relations@Qomcitys.com

درسنامه وضع حدیث

نویسنده: دکتر ناصر رفیعی محمدی

نوبت اول: تابستان ۱۳۸۳

چاپ: بقیع • شمارگان: ۲۰۰۰ • بها: ۱۸۰۰۰ ریال

صفحه آرایشی: سید محمد عمادی مجد

ناشر: انتشارات مرکز جهانی علوم اسلامی

رفیعی محمدی، ناصر، ۱۳۴۴ -

درسنامه وضع حدیث / ناصر رفیعی محمدی؛ [برای] مرکز جهانی علوم اسلامی، دفتر

برنامه‌ریزی و تدوین متون درسی. - قم: مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۴.

۳۰۴ ص. - (دکتر برنامه‌ریزی و تدوین متون درسی: ۵۶)

ISBN 964 - 7741 - 55 - 3: ۱۸۰۰۰ ریال

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. [۲۹۵] - ۳۰۴؛ همچنین به صورت زیر نویس.

۱۱ احادیث معمول. - قم: مرکز جهانی علوم اسلامی. ب. مرکز جهانی علوم

اسلامی، دکتر برنامه‌ریزی و تدوین متون درسی. ج. عنوان.

۲۹۷/۲۶۴

BP۱۱۱/۹/۷۵۲

برنامه‌ریزی آموزشی باید امری پویا و متناسب با دگرگونی‌هایی باشد که در ساختار دانش و رشته‌های علمی پدید می‌آید. تحولات اجتماعی، نیازهای نوظهور فراگیران و مقتضیات جدید دانش، اطلاعات، مهارت‌ها، گرایش‌ها و ارزش‌های نویی را فرا می‌خواند که پاسخ‌گویی به آنها، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت نیروهای متخصص را ضروری می‌نماید. گسترش فرهنگ‌های سلطه‌گر جهانی و جهانی شدن فرهنگ در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، مشکلات و نیازهای نوظهوری را پیش رو گزارده است که رویارویی منطقی با آنها، در پرتو آراستن افراد به اندیشه‌های بارور، ارزش‌های متعالی و رفتارهای منطقی که در قالب موقعیتهای رسمی آموزشی با آنها مواجه می‌شوند، گسترش دامنه آموزشها و مهارتها و تربیت سازمان‌یافته صورت گیرد امکان‌پذیر است.

بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی استوار، قاعده‌مند و تجربه‌پذیر است که در آن برنامه‌های آموزشی، متنهاى درسى و استادان، ارکان اصلی به شمار می‌آیند و بالندگی برنامه آموزشی به هماهنگی آن با نیاز زمان، استعداد علم‌آموزان و امکانات موجود، وابسته است؛ چنان‌که استواری متنهاى درسى به ارائه تازه‌ترین دست‌آوردهای علم در قالب نوترین شیوه‌ها و فن‌آوریهای آموزشی است.

بازنگری متنها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها به حفظ نشاط علمی مراکز آموزشی کمک می‌رساند.

حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند. مرکز جهانی علوم اسلامی به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، به پی‌ریزی دفتر برنامه‌ریزی و تدوین متون درسی اقدام کرد.

این دفتر با ارج نهادن به تلاشهای صورت گرفته و خوشه‌چینی از خرمین دانش عالمان گران‌قدر بر آن شد تا با بهره‌گیری از شیوه‌های جدید آموزشی و تازه‌ترین دست آوردهای علمی به تهیه متنهاى آموزشی بپردازد.

تدوین و نشر بیش از پنجاه و پنج متن درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این تلاش است.

نوشته حاضر با عنوان درسنامه وضع حدیث که برای دانش‌پژوهان دوره کارشناسی ارشد رشته علوم حدیث، نگارش یافته است به تحلیل و بررسی ریشه‌ها و عوامل پدیدۀ وضع در احادیث پرداخته است. این اثر حاصل تلاش علمی و درخورد نقدیر حضرت حجة الاسلام دکتر ناصر رفیعی محمدی .۵۰ توفیق است که از ایشان و سایر فرزانه‌گانی که در به‌شمر رسیدن این اثر بذل عنایت کرده‌اند، تشکر و قدردانی می‌کنیم. در پایان، ارباب فضل و معرفت را به یاری خواننده، چشم امید به نقد و نظر آنان دوخته‌ایم.

فهرست

۱۳	پیشگفتار
۱۵	کلیات
۱۵	وضع در لغت
۱۷	وضع در اصطلاح
۱۹	تناسب معنای لغوی و اصطلاحی
۲۰	آغاز دروغ‌پردازی در حدیث
۲۱	۱. زمان حیات رسول خدا (ع)
۲۲	۲. نیمه دوم خلافت عثمان
۲۳	۳. پس از خلفای چهارگانه (سال ۴۰ هجری)
۲۴	۴. اواخر قرن اول هجری
۲۴	ادله متکرران دروغ‌پردازی در زمان حیات رسول خدا (ع) و ارزیابی آنها
۲۴	۱. عدالت صحابه و خشیت آنان از خدا
۳۰	۲. استبعاد وضع حدیث به دست صحابه
۳۱	۳. فقدان شواهد تاریخی
۳۵	ریشه‌یابی وضع در احادیث
۳۸	چکیده
۳۹	پرسش
۳۹	پژوهش
۴۱	منابع برای مطالعه بیشتر
۴۱	شواهد وقوع وضع و علل گسترش آن
۴۱	درآمد
۴۱	شواهد وقوع وضع
۴۱	۱. شواهد قرآنی
۴۲	۲. شواهد روایی
۴۲	۳. نقد صحابه به روایات
۴۳	۴. گزینش احادیث در جوامع حدیثی
۴۳	۵. اعتراف دروغ‌پردازان
۴۴	عوامل گسترش پدیده وضع
۴۴	۱. منع نگارش رسمی حدیث
۴۵	۲. نقل به معنا
۴۶	۳. اعتماد بر صحابه با نظریه «عدالت صحابه»
۴۶	۴. گسترش فتوحات و ورود فرهنگ بیگانه
۴۷	۵. تسامح در ادله سنن
۴۷	سایر عوامل
۴۸	چکیده

پرسش	۳۹
پژوهش	۴۹
منابع برای مطالعه بیشتر	۵۰
انگیزه سیاسی در وضع	۵۱
درآمد	۵۱
۱. خلافت خلفای سه‌گانه	۵۳
۲. خلافت بنی‌امیه	۶۰
موارد جعل حدیث در زمان معاویه	۶۴
۱. مشروعیت بخشی به سلطنت	۶۴
۲. حذف فضایل امام علی	۶۴
۳. فضیلت تراشی برای معاویه و برخی صحابه	۶۷
۴. احادیثی در برتری شام و مردم آن	۶۸
۵. ادعاست شکنی از رسول خدا	۷۰
۳. خلافت بنی‌عباس	۷۲
چکیده	۷۴
پرسش	۷۵
پژوهش	۷۵
منابع برای مطالعه بیشتر	۷۶
انگیزه فرهنگی ۱	۷۷
درآمد	۷۷
۱. تعدد مرجعیت فکری و دینی	۷۷
۲. فرقه‌ها و نحله‌های گوناگون	۸۱
الف) فرقه‌های کلامی	۸۱
ب) فرقه‌های فقهی	۸۳
۳. پیدایش اندیشه غلو	۸۶
مفهوم غلو در لغت و اصطلاح	۸۷
شیوه برخورد ائمه با پدیده غلو	۸۹
جعل حدیث از سوی غلات	۹۱
نمونه‌هایی از اخبار غلو	۹۳
چکیده	۹۶
پرسش	۹۷
پژوهش	۹۷
منابع برای مطالعه بیشتر	۹۸
انگیزه فرهنگی ۲	۹۹
۳. اندیشه‌های وارداتی به حوزه فرهنگ اسلامی	۹۹
۱-۲. زناده و ملحدان	۹۹
۲-۴. اسرائیلیات	۱۰۲
علل نفوذ اسرائیلیات	۱۰۳
برخورد با اسرائیلیات در اسلام	۱۰۷
مهم‌ترین شخصیت‌های گسترش دهنده اسرائیلیات	۱۰۹
الف) کعب الاحبار	۱۰۹
ب) ابوهریره	۱۱۲
ابوهریره و اسرائیلیات	۱۱۳

۱۱۵	پ) وهب بن منبه
۱۱۷	۳-۳. منصوفه
۱۲۰	د. شبهه افکنی در اعتبار قرآن (اخبار تحریف)
۱۲۵	چکیده
۱۲۶	پرسش
۱۲۶	پژوهش
۱۲۷	منابع برای مطالعه بیشتر
۱۲۹	انگیزه مالی و دنیوی
۱۲۹	درآمد
۱۳۰	۱. تقرب به سلاطین
۱۳۲	۲. تعصبات
۱۳۳	تعصب لقبیه‌ای
۱۳۵	تعصب لغوی
۱۳۵	تعصب منطقه‌ای
۱۳۶	۳. مصالح شخصی
۱۳۷	۴. غلبه در مناظرات
۱۳۸	۵. فروش اجناس و کالا
۱۳۸	۶. داستان سرایی
۱۳۲	موضع‌گیری در برابر افسانه سرایان (قصاص)
۱۳۳	نمونه‌هایی از دروغ‌پردازی قصه‌گویان
۱۳۸	چکیده
۱۳۹	پرسش
۱۳۹	پژوهش
۱۵۰	منابع برای مطالعه بیشتر
۱۵۱	انگیزه خیرخواهانه
۱۵۱	درآمد
۱۵۲	۱. ترغیب به قرائت قرآن و سوره خاص
۱۵۲	۲. کزافه‌گویی در ثواب و ترغیب به اعمال خیر
۱۵۶	۳. وضع به انگیزه امتحان
۱۵۷	۴. حسن ظن به صحابه
۱۵۸	چکیده
۱۵۹	پرسش
۱۵۹	پژوهش
۱۶۰	منابع برای مطالعه بیشتر
۱۶۱	شیوه‌های وضع حدیث
۱۶۱	درآمد
۱۶۲	۱. وضع حدیث کامل
۱۶۳	۲. درج الفاظ موضوع در حدیث
۱۶۷	۳. سرقت حدیث
۱۶۸	۱-۳. سرقت با قلب اسناد برای متن موضوع
۱۶۹	۲-۳. سرقت با قلب اسناد و متن
۱۶۹	۴. دس در کتب محدثان
۱۷۱	۵. وضع نسخه‌های دروغین و نشر آن

چکیده	۱۷۲
پرسش	۱۷۳
پژوهش	۱۷۳
منابع برای مطالعه بیشتر	۱۷۴
ثمرات رویارویی با وضع	۱۷۵
درآمد	۱۷۵
۱. احتیاط در نقل روایت	۱۷۹
موارد برخورد ائمه ع هنگام عرضه	۱۸۳
۲. معرفی واضعان حدیث	۱۸۷
۳. پیدایش علم رجال، درایه و جرح و تعدیل	۱۸۹
علم رجال	۱۸۹
علم درایه	۱۹۰
علم جرح و تعدیل	۱۹۱
چکیده	۱۹۲
پرسش	۱۹۳
پژوهش	۱۹۳
منابع برای مطالعه بیشتر	۱۹۴
نشانه‌های حدیث موضوع ۱	۱۹۵
درآمد	۱۹۵
دیدگاه‌های دانشمندان حدیث درباره نشانه‌های وضع	۱۹۶
۱. شعبه بن الحجاج (۱۶۰ق)	۱۹۷
۲. احمد بن علی الخطیب (۲۶۳ق)	۱۹۷
۳. غزالی (۵۰۵ق)	۱۹۷
۴. ابن جوزی (۵۹۷ق)	۱۹۸
۵. ابن عراق (۹۶۳ق)	۱۹۹
۶. زین الدین العاملی (شهید ثانی، م ۹۶۵ق)	۱۹۹
۷. عبدالله العامقانی (۱۳۵۱ق)	۲۰۰
۸. عبدالهادی فضل	۲۰۰
نشانه‌های وضع در سند	۲۰۱
۱. اقرار راوی به وضع	۲۰۲
۲. آنچه به منزله اقرار راوی است	۲۰۳
۱-۲. قرائن دال بر دروغگویی راوی در شنیدن از شیخ	۲۰۳
۲-۲. قرائن دال بر کذب راوی در استفاد مطالب به استاد	۲۰۶
۳-۲. قرائنی که به انگیزه راوی بر می‌گردد	۲۰۷
عادت کردن راوی به دروغ	۲۰۸
چکیده	۲۱۰
پرسش	۲۱۱
پژوهش	۲۱۱
منابع برای مطالعه بیشتر	۲۱۲
نشانه‌های حدیث موضوع ۲	۲۱۳
درآمد	۲۱۳
پیشینه نقد متن حدیث	۲۱۴
عمده‌ترین نشانه‌های وضع در متن	۲۱۶

۲۱۶	۱. مخالفت حدیث با قرآن
۲۱۹	پیشینه تاریخی
۲۲۶	۲. مخالفت حدیث با سنت
۲۳۰	مراد از سنت
۲۳۲	۳. مخالفت حدیث با بدیهیات عقلی
۲۳۳	مراد از عقل
۲۳۷	چکیده
۲۳۸	پرسش
۲۳۸	پژوهش
۲۳۹	منابع برای مطالعه بیشتر
۲۳۱	نشانه‌های حدیث موضوع ۳
۲۴۱	۴. مخالفت حدیث با تاریخ حدیث
۲۴۴	چند نمونه از روایات ناسازگار با تاریخ
۲۴۸	۵. مخالفت حدیث با حکم مورد اتفاق امت اسلامی
۲۳۹	۶. رکاکت حدیث
۲۵۲	۷. مخالفت حدیث با قوانین علمی
۲۶۰	چکیده
۲۶۱	پرسش
۲۶۱	پژوهش
۲۶۲	منابع برای مطالعه بیشتر
۲۶۳	تعبیرشناسی احادیث موضوع و واضعان
۲۶۳	درآمد
۲۶۳	۱. تعابیر علما در مورد واضعان
۲۶۴	مراتب تعابیر علما در مورد واضعان
۲۶۵	۲. تعابیر علما در مورد احادیث موضوع
۲۶۵	الف) الفاظ صریح
۲۶۵	ب) الفاظ کنایی
۲۶۶	پرسش
۲۶۶	پژوهش
۲۶۷	منابع برای مطالعه بیشتر
۲۶۹	تأثیر وضع بر فرهنگ اسلامی
۲۶۹	درآمد
۲۷۰	۱. دشواری دستیابی به احادیث صحیح
۲۷۲	۲. نفی احادیث صحیح به بهانه جعل زدایی
۲۷۴	۳. شکل‌گیری جریانهای فکری مختلف (نحله‌های فقهی و کلامی)
۲۷۵	۴. محرومیت مردم از اهل بیت ع
۲۷۶	۵. مخدوش کردن چهره اسلام ناب محمدی ع
۲۷۸	چکیده
۲۷۹	پرسش
۲۷۹	پژوهش
۲۸۱	کتابشناسی وضع
۲۹۵	کتابنامه

پیشگفتار

مجموعه معارف اسلامی ما اعم از عقاید، احکام و اخلاق از طریق دو منبع نورانی قرآن و حدیث دریافت می‌شود. حدیث، بیان‌کننده قول، فعل و تقریر نبی اکرم ﷺ و ائمه اطهار ﷺ است و به اقتضای حدیث ثقلین، قرآن و عترت از یکدیگر تفکیک ناپذیرند. امام علی علیه السلام از این دو به عنوان دو ستون استوار و چراغ پرفروغ یاد کرده و می‌فرماید: «اقیموا هذین العمودین و اوقدوا هذین المصباحین»^۱.

در انقار و مصونیت قرآن از تحریف و کذب بین فریقین، اتفاق نظر وجود داشته و مخالفت‌های اندک در جای خود نقد و بررسی شده است؛ اما ثقل دوم علی‌رغم تأکید پیامبر ﷺ و اهتمام صحابه از چنین پشتوانه‌ای برخوردار نیست. حرکت دروغ‌پردازی در حدیث به انگیزه‌های مختلف از صدر اسلام شکل گرفت و به تدریج گسترش یافت. نتیجه این اقدام نامبارک، راهیابی هزاران حدیث جعلی به منابع روایی فریقین بود.

نوشتار حاضر در صدد است به بررسی پدیده وضع - قطع نظر از مقدار احادیث موضوع - پرداخته و ریشه‌ها و عوامل آن را مورد بحث قرار دهد. مبنای تنظیم دروس، سرفصل‌های مصوب مرکز جهانی علوم اسلامی است که در اختیار نویسنده قرار گرفته و برای دو واحد درسی در سطح کارشناسی ارشد تدوین شده است.

شیوه کتاب

کتاب به صورت درسمانه تنظیم شده و در آغاز هر درس، اهداف آموزشی ذکر گردیده؛ همچنین چکیده مطالب، پرسشهای متن، پژوهشهای جدید و منابع جهت مطالعه بیشتر در پایان هر درس گنجانده شده است.

سخنی با استادان محترم

۱. با توجه به مهم بودن و حساس بودن موضوع درس، ممکن است شبهه‌هایی در ذهن دانش‌پژوه ایجاد شده، یا در نگاه ابتدایی باعث بی‌اعتمادی و بدبینی گردد؛ همچنین با توجه به کلی بودن بسیاری از مطالب، خوف تعمیم و سرریان به برخی روایات صحیح وجود دارد. بنابراین، لازم است استادان گرامی قبل از ارائه دروس فوق، به تبیین جایگاه رفیع حدیث پرداخته و با پرهیز از بزرگ‌نمایی مسئله وضع حدیث، تذکر دهند صرف ضعف سند، یا عدم فهم محتوای حدیث دلیل بر جعلی بودن آن نیست؛ ۲. بهتر است استاد، بخشی از نمره درس را به پژوهشهای طلاب واگذارد و از آنان بخواهد که کنفرانس ارائه دهند؛

۳. در هر جلسه درس، کتابهای مربوط به مباحث سرکلاس آورده شود و استاد فراگیران را با آنها آشنا سازد.

در پایان از همه استادان ارجمند و دانش‌پژوهان گرامی می‌خواهم تا با انتقادات و پیشنهادهای خود ما را در اصلاح نقصها و تکمیل این نوشتار یاری کنند؛ همچنین برخورد لازم می‌دانم از مسئول محترم دفتر برنامه‌ریزی و تدوین متون درسی، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین عزالدین رضائزاد و همکاران محترم، تشکر و قدردانی کنم.